UOT 338

Teyyub Qəni oğlu ƏLİYEV
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti PHŞ-nin dosenti

Şəms Teyyub qızı ƏLİYEVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti PHŞ-nin dosenti
https://doi.org/10.30546/4.71.731.03.2026.71

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT ŞƏRAİTİNDƏ MƏŞĞULLUQ PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq səviyyəsinə mənfi təsir edən problemlərin araşdırılması və onların aradan qaldırılması (təsirinin azaldılması) üçün təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyası. Sistemli yanaşma, ekspert metodu, kompleks təhlil metodları.

Tədqiqatın nəticələri rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq səviyyəsinə mənfi təsir edən problemlər araşdırılmış və onların aradan qaldırılması (təsirinin azaldılması) üçün müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri və irəli sürülən təklif və tövsiyələr rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müvafiq tədbirlərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi. Müasir rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində məşğulluğa mənfi təsir edən problemlərin araşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılır, onların təsirinin aradan qaldırılmasının (azaldılmasının) konkret yolları göstərilir.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, məşğulluq, problemlər, həlli yolları, təklif, istifadə.

Giriş

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və transformasiyası ənənəvi sənaye iqtisadiyyatından rəqəmsal iqtisadiyyata keçidə gətirib çıxarır və əmək bazarının strukturu, iş təcrübələri və fəaliyyət mexanizmləri də daxil olmaqla müxtəlif ölkələrin iqtisadi, ekoloji və sosial aspektlərinə dərin təsir göstərir. Rəqəmsal iqtisadiyyat elektron ticarətin inkişafına və əmək məhsuldarlığının artmasına səbəb olmuş və qlobal əmək bazarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat - rəqəmsal texnologiyaların, internetin, süni intellektin və avtomatlaşdırmanın təsiri ilə formalaşan yeni iqtisadi sistemdir. Bu şəraitdə ənənəvi istehsal modelləri çevik, innovativ və texnologiyaya əsaslanan fəaliyyət formaları ilə əvəz olunur.

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində əmək bazarında üç əsas dəyişiklik müşahidə edilir:

- yeni peşə növlərinin yaranması – data analitikləri, süni intellekt mühəndisləri, kiber təhlükəsizlik mütəxəssisləri və e-ticarət menecerləri kimi ixtisaslar ön plana çıxır;

- ənənəvi peşələrin transformasiyası - məsələn, maliyyə mühasibləri və hüquqşünaslar rəqəmsal alətlərlə işləməyə uyğunlaşmalıdırlar;

- əmək münasibətlərinin elastikləşməsi -“Freelance”, uzaqdan iş kimi modellər geniş yayılmaqdadır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində baş verən bu dəyişikliklərin nəticəsində, son illərdə rəqəmsal texnologiyalar cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə geniş nüfuz etmişdir.

Rəqəmsal transformasiya insan həyatını sadələşdirməyə, həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa və iqtisadi göstəriciləri artırmağa yönəlmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar formalaşmış, təkrarlanan tapşırıqları əhatə edən peşələrə tələbatı azaldır, müəyyən kateqoriyalı personalın sərişte profillərini dəyişdirir və işçilərin çevikliyi və uyğunlaşma qabiliyyətinə olan tələbləri artırır. Bundan əlavə, rəqəmsal transformasiya insan resurslarından emosional zəkaya sahib olmağı - insanları maşınlar-

dan fərqləndirən, onlara öz hisslərini və emosiyalarını, eləcə də başqalarının hisslərini təhlil etməyə imkan verən qabiliyyət tələb edir. Emosional zəka yetkin şəxsiyyətin zəruri bir hissəsidir və qarşılıqlı anlaşma və dəstəyə əsaslanan münasibətlər qurmağa kömək edir.

Rəqəmsal transformasiya qlobal iqtisadiyyatın və əmək bazarının strukturunu köklü şəkildə dəyişdirir. “Rəqəmsal iqtisadiyyat” termini dedikdə adətən informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) intensiv şəkildə istifadə edildiyi, data resurslarının və şəbəkə infrastrukturlarının önə çıxdığı yeni iqtisadi forma nəzərdə tutulur. Bu kontekstdə məşğulluq məsələsi - işçi qüvvəsinin istifadəsi, onun struktur dəyişiklikləri, keyfiyyətinin yüksəldilməsi və məzmununun yeniləşməsi xüsusi önəm qazanır. Başqa sözlə, bir tərəfdən rəqəmsal iqtisadiyyat yeni iş imkanları açır, digər tərəfdən isə ənənəvi iş modellərini əvəz edə bilər. Beləliklə, əsas sual ortaya çıxır: rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində məşğulluğun hansı problemləri var və bunların həlli üçün hansı yollar mövcuddur? [6]

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində məşğulluğa mənfi təsir edən problemlər

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması təkcə əmək bazarının kəmiyyət parametrlərində deyil, həm də işçilərlə işəgötürənlər arasında qarşılıqlı əlaqə formatının transformasiyasında dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Birincisi, bu, zaman və məkanda əmək fəaliyyətinin mərkəzləşdirilməməsinə gətirib çıxaran uzaq münasibətlərin yaranması və genişlənməsidir. Nəticədə, çevik, virtual əmək bazarı yaranır və ənənəvi məşğulluq modeli köhnəlir. İkincisi, işçinin özləri üçün uzunmüddətli karyera planlaşdırmasında çətinliklər yaranır, çünki müəyyən bir ixtisas yalnız əmək bazarındakı tələbatla təmin edilən uzunmüddətli məşğulluğu təmin etmir.

Rəqəmsallaşmanın və tələb üzrə iqtisadiyyatın genişlənməsi ilə iş məkan və zamanla daha az bağlı olur, işçilər üçün daha böyük muxtariyyət yaranır, işəgötürənlərin nəzarəti azalır və işçilərin işə gəlməsi və işə çıxması üçün daha rahat şərait yaranır. Bununla belə, işçilərin hüquqlarına, sağlamlığına və iş yerində psixoloji rifahına mənfi təsir göstərə biləcək çətinliklər mövcuddur. Məsələn, işəgötürənin işçilərin şəxsi həyatına və istirahət vaxtından istifadəsinə müdaxiləsinin limitlərinin nə olduğu və işçilərin iş saatlarından kənarda rəhbərliyin zənglərinə, elektron poçtlarına və ya SMS-lərinə cavab verməmək hüququnun olub-olmadığı məlum deyil. Nəticədə, dəyişən şərtlərə uyğunlaşmaq, əmək bazarında aktiv qalmaq və tələbat səviyyələrini daim izləmək kimi işçi keyfiyyətlərinə tələblər artır.

İşəgötürən və uzaqdan işləyən işçi arasındakı münasibətlərdə gücləndirilmiş rəqəmsal imzaların istifadəsi uzaqdan işin təşkili baxımından fərqli bir çətinlik yaradır. Buraya onların əldə edilməsi ilə bağlı maliyyə xərcləri (bu xərcləri kim ödəməlidir - işəgötürən və ya əmək münasibətlərinin hər iki tərəfi) və işəgötürən tərəfindən uzaqdan işləyən işçiyə çatdırılan bütün əmrləri, təlimatları, iş və iş təlimatlarını, qaydaları və digər daxili hüquqi aktları dəstəkləmək zərurəti daxildir.

İşəgötürənin rəqəmsal texnologiya vasitəsilə öyrəndiyi uzaqdan işləyən işçi tərəfindən törədilən intizam pozuntularının sənədləşdirilməsində də əhəmiyyətli bir çətinlik yaranır (məsələn, işçinin müəyyən bir vaxtda işəgötürənlə onlayn əlaqə saxlamaması). Uğursuzluğun texniki səbəblərdən (məsələn, Skype nasazlığı, zəif Wi-Fi siqnalı) və ya işçinin günahından qaynaqlandığını müəyyən etmək və məhkəmədə sübut etməkdə çətinliklər yaranır.

Digər çətinliklər də yarana bilər, məsələn, kompüter və ya proqram təminatının nasazlığı, virus hücumu və ya işçinin özünün hərəkətləri və s. səbəbindən yarandıqda, işdən çıxma vaxtının qeydə alınması ilə bağlı çətinliklər.

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı formalaşmış, təkrarlanan əməliyyatları əhatə edən peşələrə tələbatı azaldır və eyni zamanda müəyyən kateqoriyalı personalın səriştə profillərini dəyişdirir, onların çevikliyini və uyğunlaşma qabiliyyətini artırır. Eyni zamanda, rəqəmsal iqtisadiyyat mütəxəssislərin iş vəzifələrini uğurla yerinə yetirməsi və əmək bazarında rəqabətə davamlı qalması üçün malik olmalı olduqları ixtisaslaşmış rəqəmsal səriştələr yaradır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində texniki mütəxəssislərə, mühəndislərə, dizaynerlərə, ideyalar yaradan və onları həyata keçirə bilən yaradıcı və proaktiv insanlara ehtiyac artır. İnnovatorlara - "İstedadlı" insanlara ehtiyac yaranır. Lakin adi işlərə (süpürgəçilərə) və köhnəlmiş peşələrə (sürücülərə) də ehtiyac vardır. Ancaq hər şeydən əvvəl, balanslı bir yanaşma lazımdır.

Rəqəmsal transformasiya, xüsusən də böyük verilənlər, kibertəhlükəsizlik və analitika sahələrində spesifik bacarıqlara malik İT mütəxəssislərinə tələbatı artırır. Əmək bazarları belə namizədlər təklif edə bilsə belə, əsas çətinlik qalır: mütəxəssisləri işəgötürənlər tərəfindən istifadə edilən spesifik mühitlərə (proqram təminatı versiyaları, sosial media platformaları, bulud hesablama və mobil texnologiyalar və müxtəlif mobil cihazlar) uyğunlaşdırmaq zərurəti yaranır. Bu sahələrdə mütəxəssislərin yenidən hazırlanması asan məsələ deyil və biznes liderlərindən insan resursları və işçi qüvvəsinin planlaşdırılmasına ciddi yanaşmağı tələb edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın artan inkişafı ilə çox sayda aşağı ixtisaslı işçiyə, yeni bacarıqlar üçün öyrənmə qabiliyyətinin olmaması səbəbindən, gələcək əmək bazarında tələbat olmayacaqdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı ilə əmək bazarındakı qütbləşmə daha da genişlənə və yüksək təhsilli və yüksək ixtisaslı insanların məşğulluğu daha genişlənə bilər. Təbiidir ki, müəssisələr aşağı ixtisaslı işçilərə yox, yüksək ixtisaslı işçilərə üstünlük verirlər. Nəticədə aşağı ixtisaslı işçilərlə müqayisədə yüksək təhsilli insanların məşğulluq imkanları və əməkhaqqı artacaqdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının orta və sonrakı dövründə qrup gəlirlərinin boşluğu daha da genişlənəcək, yüksək ixtisaslı işçilər və aşağı ixtisaslı işçilər arasındakı gəlir fərqi rəqəmsallaşdırmanın inkişafı ilə gərginləşəcəkdir.

Sənayenin inkişafı nöqteyi-nəzərindən rəqəmsal sənayeləşmə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının əsas gücüdür. İnformasiya və kommunikasiya sənayesinin üstünlük təşkil etdiyi aparıcı sahələrdə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı bu sahələrdə istedadlara tələbatı getdikcə artırır. Məşğulluq baxımından, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı bəzi aşağı ixtisaslı işlərin itkisinə, işsizlik səviyyəsinin artmasına səbəb olacaq, işçilərin gəlirində genişlənən bir boşluq yaranacaq, zəngin və kasıb arasındakı boşluq daha da genişlənəcəkdir. Eyni zamanda, əmək bazarının rəqəmsal transformasiyası yeni tələblərə və iş şəraitinə cavab vermək üçün lazımi bilik və bacarıqları əldə edə bilməyən və ya əldə etmək imkanı olmayan işçi kateqoriyaları üçün iş itirmə riskinin artması ilə əlaqəli mənfi nəticələrə də səbəb olur. Bu halda, yaşlı işçilər risk altında ola bilərlər. Bundan əlavə, əmək bazarındakı transformasiyalar ənənəvi sektorlarda artıq işçilərin işdən çıxarılmasına səbəb olur. Bu proseslər işsizliyin artmasına və gəlir səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Bu vəziyyətdə həm işdən çıxarılan, həm də işsiz işçilərin, eləcə də uzaqdan işləyənlərin sosial müdafiəsi məsələsi xüsusilə aktualdır. Məşğulluq formasından asılı olmayaraq, işçilər sosial risklərə (müvəqqəti əmək qabiliyyətinin itirilməsi, əlillik, peşə xəsarətləri, iş itirilməsi və s.) məruz qalırlar.

Rəqəmsallaşma şəraitində sosial və əmək münasibətləri sistemindəki problemlər müəyyən hallarda bir sıra iqtisadi və sosial-iqtisadi risklərin yaranmasına və ya reallaşmasına səbəb ola bilər ki, bunlardan ən əhəmiyyətli və ehtimal olunanları aşağıdakılardır:

- iş yerlərinin itirilməsi riskləri;
- əsas dolanışıq vasitələrinin itirilməsi riskləri;
- sosial müdafiə və sosial təminat imkanlarının itirilməsi;
- sosial statusun və onun yüksəldilməsi ehtimalının itirilməsi;
- psixoloji asılılığın inkişaf riskləri, ekstremal hallarda isə hətta şəxsi deqradasiya;
- cəmiyyətdə sosial təcrid və uyğunlaşmazlıq riskləri və s.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, aşağıdakılar da məşğulluq səviyyəsinə mənfi təsir göstərir:

- informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) geniş tətbiqi. Rəqəmsal iqtisadiyyat İKT-nin geniş tətbiqinə əsaslanan iqtisadi sistemdir. Onun inkişafı nəticəsində rəqəmsal platformalar, elektron kommersiya, kibernetika, süni intellekt və robotlaşdırma kimi sahələr sürətlə genişlənir. Bu dəyişikliklər iş bazarında yeni tələblər yaradır: əmək məhsuldarlığı artır, lakin ənənəvi peşələr arxa plana keçir. Məsələn, logistika, bankçılıq və pərakəndə ticarət sistemlərində avtomatlaşma sayəsində çoxlu sayda vəzifə ləğv olunur. Eyni zamanda distant iş, frilans (öz xidmətlərinin təklif edilməsi) və platforma əsasında əmək münasibətləri geniş yayılır (3, s.48);

Rəqəmsal texnologiyalar və robotlaşdırma bir çox rutin iş növlərini əvəz edə bilir. Yaxın gələcəkdə insanı maşınla əvəz etmək mümkün olacaq, lakin insan üçün iş yalnız o sahələrdə qalacaq ki, orada o, maşından daha səmərəli işləyə bilər;

- struktur işsizlik. Yeni texnologiyalar bir çox ənənəvi peşələri aradan qaldırır. Məsələn, avtomatlaşdırılmış istehsal və süni intellekt xidmət sektorunda çoxsaylı vəzifələri əvəz edir. Texnoloji dəyişikliklər "iş yerlərinin yoxsullaşması" fenomeninə gətirib çıxarır- yəni yüksək və aşağı səviyyəli işlər qalır, orta səviyyəli bacarıqlar isə aradan çıxır;

- **əmək bazarında kadr balansının pozulması,** əmək bazarının strukturunda dəyişikliklər və ixtisas uyğunsuzluğu. Azərbaycanda və digər postsovet ölkələrində əsas məşğulluq problemi əmək bazarında struktur uyğunsuzlugudur. İşçilərin çoxunun rəqəmsal bacarıqları zəifdir. Bu isə yeni texnologiyalarla işləyə bilən mütəxəssislərə olan tələbatı qarşılamır. Əmək bazarında tələb artdığı halda yeni ixtisasa uyğun olmayan işçilər arasında işsizlik dərinləşir. Bu proses "rəqəmsal uçurum" adlandırılır.

Rəqəmsallaşma əmək bazarında tələbin və təklifin strukturuna təsir göstərir. Yeni iş yerləri daha çox İT və xidmət sektorlarında yaranır, ənənəvi sahələrdə isə iş yerləri azalır. Buna görə də kadr hazırlığı və təhsil sistemi əmək bazarının yeni tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat yeni iş formaları-platforma işi, məsafədən iş və s.- yaratmaqdadır. Lakin bu dəyişikliklər həm fürsət, həm də risklər gətirir. Məsələn, World Economic Forum-un məlumatına görə, 2027-ci ilə qədər texnologiya və avtomatlaşdırma nəticəsində işlərin 23 %-i dəyişə bilər, 83 milyon iş əvəzinə 69 milyon yeni iş yaranacağı proqnozlaşdırılır [8] Digər tədqiqatlar isə göstərir ki, rəqəmsal transformasiya bəzi hallarda iş yerlərinin sayına təsirsiz qalır və ya yalnız strukturda dəyişiklik yaradır [9].

Ümumiyyətlə, struktur dəyişikliklər aşağıdakılara gətirib çıxara bilər:

- klassik, sabit iş yerlərinin azalması;
- yeni iş növlərinin təlim və uyğunlaşma tələb etməsi;
- ixtisas səviyyəsi ilə tələblər arasında uçurumun yaranması;
- regionlararası inkişaf fərqləri. Rəqəmsal infrastrukturun qeyri-bərabər inkişafı regionlarda məşğulluğa mənfi təsir göstərir. Böyük şəhərlərdə texnoloji imkanlar geniş olduğu halda periferik bölgələrdə rəqəmsal iş imkanları məhduddur. Bu isə regionlararası miqrasiyanı artırır və kadr axınının qeyri-bərabərliyinə səbəb olur;
- yeni iş yerlərinin yaranması və köhnə peşələrin sıradan çıxması. Rəqəmsallaşma nəticəsində "robotlaşdırıla bilən" peşələr (kassir, operator və s.) yox olur. Bəzi araşdırmalara görə, yaxın illərdə peşələrin 30–50%-i avtomatlaşdırılacaqdır (1, s.91). Digər tərəfdən, IT, kiber təhlükəsizlik, data analitika, rəqəmsal marketinq kimi sahələrdə yeni iş yerlərinin sayı artır. Lakin bu iş yerləri üçün peşəkar hazırlıq tələb olunur;
- sosial risklər və qeyri - stabil məşğulluq formaları. Rəqəmsal iqtisadiyyatda frilans (frilans- hər hansı bir təşkilatdan asılı olmadan, müstəqil şəkildə işləmək deməkdir. Frilanse iş, bir insanın bir şirkət üçün deyil, özü üçün çalışdığı bir iş metodudur. Frilans işçilər şirkətlər və təşkilatlar üçün müqaviləli iş görsələr də, nəticədə özləri öz işlərini müəyyənləşdirirlər) və platforma işi (sürücülər, kuryerlər və s.) geniş yayılır. Bu kateqoriyanın sosial müdafiəsi zəif olduğundan əmək münasibətləri qeyri-stabil xarakter daşıyır (4, s.118). Sosial təminat institutları hələ bu transformasiyaya adaptasiya edə bilməmişdir;
- bacarıq boşluğu və işçi qüvvəsinin hazır olmaması. Rəqəmsal iqtisadiyyatda uğurlu məşğulluq üçün yalnız iş yerinin olması kifayət deyil, işçinin uyğun rəqəmsal bacarıqlara malik olması vacibdir. Rəqəmsal bacarıqları olmayan və ya texnologiyaya çıxışı məhdud olan əhali qrupları (xüsusilə kənd yerlərində yaşayanlar və yaşlı nəsil) əmək bazarından kənarda qalır. Dünya Bankının araşdırmasına görə, rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi aşağı olan regionlarda işsizlik göstəriciləri 2 dəfə yüksəkdir. Tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi artdıqca işçilərdən daha yüksək səviyyəli bacarıqlar, yeni öyrənmə çevikliyi və adaptasiya qabiliyyəti tələb olunur [5].

Bu isə bir çox ölkədə işçilərin hazır olmadığı, təhsilin və peşə hazırlığının dəyişən tələblərə cavab vermədiyi deməkdir. Nəticədə bacarıq boşluğu yaranır- iş yerləri vardır, lakin uyğun işçi tapmaq çətin olur.

Bundan əlavə, rəqəmsal iş boşluqları regiondan-regiona, məzuniyyət səviyyəsinə, yaşa və cinsə

görə fərqlənir. Bu da məşğulluq səviyyəsinin artımını çətinləşdirir;

- qeyri-rəsmilik və sosial qorunmanın məhdudluğu. Rəqəmsal iqtisadiyyat işçi qüvvəsinə daha çox fleksibil iş modelini (fleksibil iş modeli işçinin iş saatlarını, məkanı və ya işin yerinə yetirilmə tərzini öz ehtiyaclarına uyğunlaşdırmasına imkan verən bir iş təşkilidir. Bu model, iş-həyat balansını, məhsuldarlığı və işçinin rifahını yaxşılaşdırmağı hədəfləyir. Fleksibil işin bəzi formalarına evdən işləmək, sıxlaşdırılmış iş saatları (məsələn, həftənin 4 günü daha uzun saatlar işləmək və ya qismən iş qrafiki daxildir) təklif edir. Bu, bəzi hallarda məşğulluğu artırsa da, işçinin sosial qorunması, sabit gəliri, pensiya və sığorta kimi hüquqları baxımından zəifliyi artırır. Belə modellər ilə bağlı problemlər aşağıdakılardır:

- iş statusunun qeyri-müəyyənliyi;
- sabit gəlirin olmaması, dəyişkən iş saatları;
- sosial təminat (sığorta, istirahət hüquqları) sisteminin işə tətbiq edilməməsi.

Bunlar uzunmüddətli məşğulluq sabitliyini zəiflədir:

- regional və sektoral fərqliliklər, məşğulluqda inklüzivliyin zəifləməsi. Rəqəmsal iqtisadiyyatın üstünlükləri hamıya bərabər şəkildə imkanlar yaratmır. Tədqiqatlar göstərir ki, regionlararası fərqlər, sənaye sahələri, işçilərin fərqli təhsil səviyyəsi, yaş və cins amili məşğulluq imkanlarına müxtəlif istiqamətdə təsir edir. Məsələn, rəqəmsal iqtisadiyyatın əmək payına təsiri bölgədən bölgəyə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir [7]. Bu isə o deməkdir ki, bəzi regionlarda rəqəmsal iqtisadiyyat iş yerlərinin artımına səbəb ola bilərkən, digərlərində bu proses gecikir və ya neqativ təsir göstərə bilər;
- məşğulluq səviyyəsinin və iş keyfiyyətinin artımı arasında gərginlik. Rəqəmsal iqtisadiyyat iş yerlərinin sayını artırmaqla yanaşı, onların keyfiyyətinə-işin sabitliyinə, gəlir səviyyəsinə, yüksəlmə imkanlarına-təsir göstərir. Ancaq bir sıra araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsallaşmanın artması işçinin gəliri ilə əmək payı arasında neqativ və ya qeyri-müəyyən əlaqə yarada bilər. Məsələn, bir tədqiqat göstərir ki, rəqəmsal iqtisadiyyat əmək payını artıra bilər, lakin bu təsir sənaye sahələrindən asılı olaraq dəyişir [9].

Beləliklə, məşğulluq səviyyəsinin artırılması ilə iş yerlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi arasında tarazlıq yaratmaq zərurəti yaranır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi yolları

Fikrimizcə, aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi məşğulluğa mənfi təsir edən problemlərin aradan qaldırılmasına, heç olmasa, minimuma endirilməsinə imkan və zəmin yarada bilər:

- təhsil sisteminin modernləşdirilməsi və rəqəmsal bacarıqların artırılması. Məşğulluğun əsas həlli yolu insan kapitalının rəqəmsal bacarıqlarının artırılmasıdır. Ekspertlər “ömrüboyu təhsil” modelinin tətbiq olunmasını prioritet hesab edirlər (2, s.77). Peşə hazırlığı proqramlarının məzmunu yeni texnologiyalara uyğunlaşdırılmalıdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatda işçilərdən tələb olunan bacarıqlar sürətli dəyişir. Buna cavab olaraq:
- davamlı peşə təhsili və yenidən təlim imkanlarının genişləndirilməsi lazımdır;
- İKT və rəqəmsal bacarıqların təhsil proqramlarına daha erkən inteqrasiyası təmin edilməlidir - orta məktəbdən başlayaraq rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi yüksəldilməlidir.Təhsil prosesində müasir metod və texnologiyaların istifadəsi daha səmərəli bilik əldə etməyə və vacib bacarıqların inkişaf etdirilməsinə kömək edə bilər. Elektron təhsil resursları, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar və simulyasiyalar şagirdlərə və tələbələrə öz templərində öyrənməyə və dünyanın istənilən yerindən ən son məlumatlara çıxış əldə etməyə imkan verən əsas rol oynayır. Genişləndirilmiş və virtual reallıq texnologiyaları interaktiv və təcrübəyə yönəlmiş təlim üçün yeni imkanlar açır;
- işçi qüvvəsinin yenidən ixtisaslandırılması və mövcud bacarıqların təkmilləşdirilməsi üçün dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı gücləndirilməlidir. Bu tədbirlər işçiləri rəqəmsal iqtisadiyyata uyğunlaşdırmaq və bacarıq boşluğunu aradan qaldırmaq üçün əsas rol oynayır;
- rəqəmsal infrastrukturun genişləndirilməsi. Bütün regionlarda yüksək sürətli internetə çıxış və rəqəmsal xidmətlərin təmin olunması yeni iş yerlərinin yaranmasını stimullaşdırır. Dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərinin tətbiqi investisiya cəlbediciliyini artırır;

- platforma əsasında məşğulluğun hüquqi təminatının yaxşılaşdırılması. Frilans işçilərin sosial müdafiəsi üçün aşağıdakılar tələb olunur:
- vergi güzəştləri;
- sığorta mexanizmlərinin tətbiqi;
- əmək müqaviləsi formalarının genişləndirilməsi. Bu platforma əmək bazarını daha dayanıqlı edə bilər;
- məşğulluğun diversifikasiyası və innovasiya dəstəyi. Startapların və mikro-bizneslərin təşviqi yeni iş yerləri yarada bilər;
- dövlətin məşğulluq siyasətinin çevikliyinin təmin edilməsi.

Dövlət:
- rəqəmsal sahələrdə vergi və kredit güzəştləri tətbiq edə bilər;
- işçi qüvvəsinin yenidən hazırlanmasını maliyyələşdirə bilər;
- işsizliyin artması halında sosial yardım mexanizmlərini təkmilləşdirə bilər;
- yeni iş yerlərinin yaradılması və dəstək mexanizmlərinin tətbiq edilməsi. Yeni iş yerlərinin (növlərinin) yaranmasına imkan yaratmaq və məşğulluğu təşviq etmək üçün:
- rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf etdiyi sahələrdə (məsələn, e-ticarət, onlayn xidmətlər, platforma biznesi) müvafiq təşviq və investisiya mexanizmləri tətbiq edilməlidir;
- innovasiya və startap ekosisteminin dəstəklənməsi vasitəsilə yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradılmalıdır;
- dövlət tərəfindən vergi güzəştləri, kredit imkanları, mentor-proqramlar vasitəsilə rəqəmsal sektorun genişləndirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Bu yanaşma ilə rəqəmsal iqtisadiyyatın genişlənməsi məşğulluq səviyyəsinə müsbət təsir göstərə bilər;
- sosial siyasət və işçi hüquqlarının qorunması. Fleksibil iş formalarının artması ilə məşğulluq hüquqları və sosial qorunma məsələləri ön plana çıxır. Bu sahədə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı:
- platforma işçiləri və freelance işçiləri üçün sosial təminat sistemlərinin qurulması (pensiya, sığorta, iş saatlarının tənzimlənməsi);
- işçinin statusunun məhkəmə və qanunvericilik baxımından dəqiq müəyyənləşdirilməsi- işçi kimi tanınanların hüquqlarının qorunması;
- rəqəmsal iqtisadiyyatın yeni iş formalarında şəffaflıq, ədalətli əmək şərtləri və təhlükəsizlik standartlarının tətbiqi.

Belə tədbirlər məşğulluğun sabitliyini və işçi hüquqlarının qorunmasını gücləndirə bilər;
- regionlararası və sahələr üzrə bərabərliyin təmin edilməsi. Rəqəmsal iqtisadiyyatın gətirdiyi imkanlardan bütün regionların və sahələrin bərabər faydalanmasını təmin etmək vacibdir. Bu baxımdan aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsini vacib hesab edirik:
- regionlarda rəqəmsal infrastrukturların (internet, yüksək sürətli şəbəkə, data mərkəzləri) gücləndirilməsini və kənd-şəhər fərqlərinin azaldılmasını;
- müxtəlif sahələrə keçid (məsələn, ənənəvi sənayedən rəqəmsal xidmətlərə) üçün tədbirlərin hazırlanmasını - işçilərin keçid bacarıqlarının artırılmasını;
- iqtisadi imkanların genişləndirilməsi üzrə yerli təşəbbüslərin dəstəklənməsini (startap mərkəzlərinin, yerli dövriyyə forumlarının, region üçün xüsusi təlim proqramlarının).

Beləliklə, rəqəmsal iqtisadiyyatın bərabər paylanması məşğulluq səviyyəsinin balanslı artımını təmin edə bilər:
- iqtisadi siyasətin və təşviq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi. İqtisadi siyasət vasitələri məşğulluğun rəqəmsal şəraitdə yüksəldilməsi üçün mühüm rol oynayır. Konkret olaraq aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilə bilər:
- rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafını yönəldən milli strateji planların hazırlanması - iş sahələrinin açılması, bacarıqların uyğunlaşdırılması və investisiya mühitinin yaradılması. Dövlət rəqəmsal startapları, kiçik və orta bizneslərı dəstəkləməklə yeni iş yerlərinin yaranmasını stimullaşdıra bilər. Bu, ənənəvi sahələrdəki azalmaları qismən kompensasiya edə bilər;

- vergi siyasətinin əmək bazarını rəqəmsal yönümə stimullaşdıracaq şəkildə formalaşdırılması - məsələn, rəqəmsal startaplar üçün vergi güzəştləri, insan kapitalına investisiyalar üçün kredit imkanlarının tətbiqi;

- rəqəmsal iqtisadiyyatla məşğul olan müəssisələr üçün əmək qanunvericiliyində çevikləşdirmə - işçi hüquqlarını qorumaq şərti ilə model təqdimatı;

- rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün dövlət, biznes və təhsil sektorları arasında əlaqələrin yaradılması. İKT sahəsində startapların və innovativ şirkətlərin dəstəklənməsi, gənclərin rəqəmsal sahibkarlığa cəlb edilməsi məşğulluğun artımına töhfə verə bilər. Bu mexanizmlər çərçivəsində dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı ilə iş yerlərinin sayı və keyfiyyəti artırıla bilər.

- **məşğulluğun monitorinqi və adaptiv siyasətin həyata keçirilməsi.** Rəqəmsallaşmanın məşğulluğa təsiri davamlı şəkildə izlənməli, statistik göstəricilər əsasında məşğulluq siyasəti yenilənməlidir.

Nəticə

Rəqəmsal iqtisadiyyat məşğulluq üçün həm çağırışlar, həm də imkanlar yaradır. Texnoloji inkişaf nəticəsində bir sıra peşələr aradan qalxsa da, yeni bacarıqlara əsaslanan iş yerləri formalaşır. Əsas vəzifə – işçi qüvvəsinin bu dəyişikliklərə uyğunlaşmasını təmin etməkdir. Bu məqsədlə dövlət siyasəti rəqəmsal təhsil, ömürboyu öyrənmə, sosial müdafiə və innovativ sahibkarlığın dəstəklənməsi istiqamətlərində kompleks tədbirlər görməlidir. Yalnız bu halda rəqəmsallaşma iqtisadi artımın və sosial rifahın təminatçısına çevrilə bilər.

Müasir dövrdə başlıca olaraq struktur dəyişikliklər, bacarıq boşluğu, qeyri-rəsmiləşmiş işlər, regional və sahəvi fərqliliklər, iş keyfiyyəti ilə məşğulluq səviyyəsi arasındakı gərginlik kimi problemlər müşahidə olunur. Bu problemlərin həlli üçün isə:

- təhsil və bacarıqların yenilənməsi;
- yeni iş yerlərinin yaradılması;
- sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi;
- regionlararası bərabərliyin təmin edilməsi və iqtisadi tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşdırılması vacibdir.

Əgər bu sahədə balanslı və strateji yanaşma həyata keçirilərsə, rəqəmsal iqtisadiyyatın məşğulluğa müsbət təsiri artırıla, işsizlik riski azaldıla və işçi qüvvəsinin keyfiyyəti yüksəldilə bilər. Azərbaycanda və digər ölkələrdə bu perspektivə uyğun tədbirlərin hazırlanması, şəraitin təhlili və lokal xüsusiyyətlərin nəzərə alınması önəmlidir.

Rəqəmsal transformasiya kontekstində işsizliyə qarşı sosial müdafiə sistemi iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə səmərəli şəkildə cavab vermək üçün çevik və adaptiv olmalıdır.

Əmək bazarı artıq rəqəmsal texnologiyalar olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Dövlət, biznes və cəmiyyət birgə çalışdığı təqdirdə rəqəmsallaşma nəticəsində yaranan riskləri minimuma endirmək və yeni məşğulluq imkanlarından maksimum faydalanmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Калягин, С. Автоматизация и будущее профессий. Вопросы экономики, 2021, №12
2. Косов, М. . Роль образования в цифровой экономике. Университетское управление, 2020, №3.
3. Глухов, В. Трансформация рынка труда в условиях цифровизации. СПб, Санкт-Петербург, 2021, 226 с.
4. Смирнова, И. Платформенная занятость: социальные риски. Соц. Политика, 2022,. №2.
5. Qiu, L. et al. (2024). Impact of digital empowerment on labor employment in manufacturing enterprises. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11024557/
6. Lu, Y. (2023). Can digital economy improve employment structure?-Mediating effect based on a spatial Durbin model. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10621991/
7. Wang, J., Tian, Z., Sun, Y. (2024). Digital Economy, Employment Structure and Labor Share. Sustainability,16(21),9584.https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v16y2024i21p9584-d1513540.html

8. World Economic Forum. (2024, Oct 21). 4 ways to achieve a smooth transition to the digital economy. https://www.weforum.org/stories/2024/10/jobs-skills-work-digital-economy/
9. Richiardi, M. G. (2025). Impact of a decade of digital transformation on employment outcomes – EU evidence. SER. https://repository.essex.ac.uk/40760/1/mwaf011.pdf.

Тейюб Гани оглы Алиев
доцент АГУНП ПЮЛ

Шамс Тейюб кызы Алиева
доцент АГУНП ПЮЛ

Проблемы занятости в цифровой экономике и пути их решения

Резюме

Цель исследования – исследование проблем, негативно влияющих на уровень занятости трудоспособного населения в условиях цифровой экономики, подготовка предложений и рекомендаций по их устранению (снижению).

Методология исследования – системный подход, экспертный метод, методы комплексного анализа.

Результаты исследования – исследованы проблемы, негативно влияющие на уровень занятости трудоспособного населения в условиях цифровой экономики, и даны соответствующие предложения и рекомендации по их устранению (снижению).

Практическая значимость исследования – результаты исследования, а также выдвинутые предложения и рекомендации могут быть использованы при разработке соответствующих мер по повышению уровня занятости трудоспособного населения в условиях цифровой экономики.

Оригинальность и научная новизна исследования – обоснована необходимость исследования проблем, негативно влияющих на уровень занятости в условиях современной цифровой экономики, показаны конкретные пути устранения (снижения) их влияния.

Ключевые слова: цифровая экономика, занятость, проблемы, решения, предложение, использование.

Teyyub Gani Aliyev
ass. prof., ASOIU PLE

Shams Teyyub Aliyeva
ass. prof., ASOIU PLE

Employment problems in the digital economy and their solutions

Summary

The objective of this study- is to investigate issues negatively impacting employment in the digital economy and to develop proposals and recommendations for their elimination (reduction).

Research methodology – systems approach, expert method, and comprehensive analysis methods.

Research results – issues negatively impacting employment in the digital economy were investigated, and corresponding proposals and recommendations for their elimination (reduction) were provided.

Practical significance of the study – the study results, as well as the proposed proposals and recommendations, can be used in developing appropriate measures to increase employment in the digital economy.

Originality and scientific novelty of the study – the need to study issues negatively impacting employment in the modern digital economy is substantiated, and specific ways to eliminate (reduce) their impact are demonstrated.

Key words: digital economy, employment, problems, solutions, proposal, application.